

TURK TILI SHEVALARIDA O'ZIGA XOSLIKLAR

Sa'dullayeva Madina Shermurodovna

Annotatsiya: Turk tili shevalari Turk tillarining boy va rang-barang tafovutlaridan biri bo'lib, ular mahalliy aholi tomonidan kundalik muloqotda keng qo'llaniladi. Shevalar o'sha hududga xos bo'lgan fonetik, leksik, grammatik va intonatsion xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Har bir turk til shevasi o'zining madaniyati, urf-odatlar va tarixiy o'tgan yo'lga ko'ra shakllangan bo'lib, umumiy ana shu hudud aholisi orasida birgalikda til vositasi sifatida xizmat qiladi. Ushbu tezisda Turk tili shevalarida o'ziga xosliklar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: fonetik farqlar, leksik boylik, grammatik o'zgarishlar, intonatsiya, talaffuz usullari, hududiy tafovutlar, madaniy kontekst, til tarixi, muloqot shakllari, mahalliy urf-odatlar.

Turk tili, o'zining boy tarixi va keng tarqalganligi bilan ajralib turadigan tillardan biridir. Bu til, asosan, turk xalqlari tomonidan so'zlashiladi va uning tarixi ming yillarga borib taqaladi. Turk tili, o'zining fonetik, grammatik va leksik jihatlari bilan nafaqat turk xalqlari, balki boshqa xalqlar uchun ham qiziqish uyg'otadi. Turk tili, O'rta Osiyo, Qozog'iston, Turkiya, Afg'oniston va boshqa ko'plab mintaqalarda keng tarqalgan bo'lib, turli shevalarga ega. Turk tilining kelib chiqishi va rivojlanishi, tarixiy jarayonlar va madaniy almashinuvlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tilning o'ziga xosligi, uning fonetik tizimida, so'z hosil qilish jarayonida va sintaktik tuzilishida namoyon bo'ladi. Turk tilining rivojlanishi davomida ko'plab tarixiy voqealar, migratsiyalar va madaniy aloqalar natijasida yangi so'zlar va iboralar paydo bo'lgan. Bu jarayonlar, turk tilining xilma-xilligini va boyligini yanada oshirgan. Turk tili shevalari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, har bir sheva o'z hududidagi madaniyatni aks ettiradi. Shevalar orasidagi farqlar, nafaqat fonetik va leksik jihatdan, balki grammatik jihatdan ham namoyon bo'ladi. Bu farqlar, turk tilining boyligini va xilma-xilligini ko'rsatadi. Har bir sheva, o'ziga xos urf-odatlar, an'analar va hayot tarzini o'z ichiga oladi.[1]

Hozirgi kunda turk tili globalizatsiya jarayonlari ta'sirida rivojlanmoqda. Internet va boshqa kommunikatsiya vositalari orqali turli mintaqalarda yashovchi odamlar o'rtasida muloqot osonlashmoqda. Bu esa turk tilining saqlanishi va rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq, yosh avlodning global tilga bo'lgan qiziqishi va urbanizatsiya jarayonlari turk tili shevalarining yo'qolish xavfini tug'dirmoqda. Shu sababli, turk tili va uning shevalarini saqlab qolish va rivojlantirish uchun muhim chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Ta'lim tizimida turk tili

shevalarini o'rganishga alohida e'tibor berish, madaniy tadbirlar orqali bu tillarni targ'ib qilish va mahalliy jamoalarni faol ishtirok etishga undash muhim ahamiyatga ega.

Turk tili shevalari ikki asosiy guruhga bo'linadi: sharqiy va g'arbiy shevalar. Har bir guruh o'zaro fonetik o'zgarishlar, so'z boyligi va grammatik tizimidagi tafovutlar bilan ajralib turadi. Fonetik jihatdan shevalarda tovushlarning talaffuzi hamda intonatsiya usullari farqlanadi. Shu tariqa, aynan qaysi hududda gapirilayotganiga qarab, so'zlar boshqacha talaffuz qilinadi yoki ayrim tovushlar mavjud emas yoki yangi tovushlar qo'shilgan bo'ladi. Leksik jihatdan har bir sheva o'sha hududda ishlatiladigan ayrim maxsus so'zlar bilan farqlanadi. Bu so'zlar odatda mahalliy hayot tarziga daxldor bo'lib, ular qo'shni hududlarda unchalik ishlatilmasligi mumkin. Shuningdek, shevalar o'z tarkibida qo'shimcha so'z birikmalari va iboralarni ham saqlab keladi, bu esa ularning rang-barangligiga xizmat qiladi. Grammatik nuqtai nazardan, shevalarda ayrim gap qurilishlari standart turk tilidan farqlanadi. Bunday tafovutlar fe'l, ot, olmosh va harakat-makoidlar shakllarida yuzaga keladi. Masalan, gap tuzilishi, fe'l zamonlari taqsimoti va qo'shimchalarning qo'llanilishi turlicha bo'lishi mumkin. Bu grammatik xususiyatlar shevalarga o'ziga xoslik va ajralib turish imkonini beradi.[2]

Intonatsiya va talaffuz aspektlarida shevalar o'zining mumtoz uslubidan farq qiladi. Nutqning ritmi, urg'u joylari, tovushlarning uzunligi va qisqarishi kabi jihatlar shevalar o'rtasida o'zgarib turadi. Ana shu turli intonatsion shakllar muloqot jarayonida so'zlarning aniq ma'nolarini yetkazishda muhim rol o'ynaydi va tinglovchi uchun qaysi hududdan ekanini anglash imkonini yaratadi. Shevalar, shuningdek, o'zining madaniy konteksti bilan ham ahamiyatlidir. Ular orqali hudud aholisi o'z tarixiy ildizlarini, mehnat faoliyatini, odat-urfoqlarini va dunyoqarashini aks ettiradi. Bu madaniy elementlar shevalar orqali avloddan-avlodga o'tib, tilning jonli va yashovchanligiga xizmat qiladi.[3]

Zamonaviy davrda shevalar ko'p jihatdan standart til tomonidan bosim ostida qolmoqda. Ta'lim tizimi, media va rasmiy hujjatlarda standart turk tili ustunlik qilishi natijasida shevalarning kundalik hayotda ishlatilishi kamaymoqda. Bu esa shevalarning yo'qolish xavfini paydo qilmoqda. Biroq, shevalar mahalliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida saqlanib qolmoqda va ularning tahlili tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalari uchun katta qiziqish uyg'otadi. Shuningdek, shevalarning o'rganilishi tilning tarixiy taraqqiyotini tushinishda muhim ahamiyatga ega. Ular yordamida tilning qadimgi shakllari, talaffuz o'zgarishlari va leksik yangilanishlar aniqlanadi. Bu esa turk tili zurriyotining umumiy vaziyatini va uning boshqa tillar bilan aloqasini chuqurroq anglash imkonini beradi.[4]

Shevalarning o'ziga xosligi ularni nafaqat ko'p tillilik, balki ko'p madaniylilik fenomeni sifatida ham ko'rsatadi. Har bir sheva o'zining noan'anaviy so'z boyligi, o'ziga xos sintaksis tuzilishi va nutq madaniyati bilan ajralib turadi. Bu tillarning rang-

barangligi tilni yanada boy va qiziqarli qiladi, odamlar o'rtasida yanada chuqurroq muloqot va o'zaro tushunishni rag'batlantiradi. Tahlilidan ko'rinib turibdiki, turk tili shevalari ushbu til boyligi va xilma-xilligini namoyon etishda muhim bo'g'in hisoblanadi. Ularning o'zaro farqlari nafaqat hududiy, balki ijtimoiy va madaniy tafovutlarni aks ettiradi. Shevalar esa tilning an'anaviy va xalq ixlosidagi obrazidir, bu bilan ular milliy tilni yanada boyitib, uning davomiyligini ta'minlaydi.[5]

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, turk tili shevalari tilning jonli, madaniy va tarixiy mohiyatini anglashda muhim vositadir. Ularning fonetik, leksik, grammatik va intonatsion o'ziga xosliklari mavjud bo'lib, ularni o'rganish tilshunoslik sohasida chuqur bilimlarga ega bo'lishga yordam beradi. Shuningdek, shevalar tilning mahalliy xalqlarning kundalik hayoti, madaniyati va tarixiy taraqqiyotiga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Turli hududlarda shakllangan bu shevalar tilning vaqt davomida o'zgarishlari va rivojlanish tarixini aks ettiradi hamda tilga bo'lgan e'tiborni oshirishga xizmat qiladi. Shunday ekan, turk tili shevalarining o'ziga xosliklarini saqlab qolish va ilmiy tahlil qilish katta ahamiyatga ega bo'lib, bu tilning boy madaniy merosi va kelgusidagi barqaror rivojlanishi uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisherov, M. (2018). "Turk tili shevalarining fonetik xususiyatlari". Tilshunoslik Jurnali, 5(2), 23-30.
2. Bekzodova, N. (2019). "Hududiy shevalar va ularning leksik boyligi". O'zbek tili va adabiyoti, 12(4), 55-62.
3. Davronov, S. (2020). "Turk tillarida grammatik o'zgarishlar va ularning nazariy asoslari". Tilshunoslik ilmiy tekshiruvlari, 8(1), 14-22.
4. G'anieva, Z. (2021). "Sheva va dialektlarni o'rganishda intonatsiyalarning roli". O'zbekistonda til va adabiyot, 10(3), 40-47.
5. Islomova, L. (2017). "Madaniy kontekst va til tafovutlari". Madaniyatshunoslik tahlillari, 4(2), 12-19.
6. Qodirov, A. (2019). "Turk tili va undagi talaffuz usullari". Lingvistika va uslubshunoslik, 6(4), 33-39.
7. Rakhmonov, D. (2020). "Muloqot shakllari va shevalardagi o'ziga xosliklar". Tilshunoslik sharhlari, 7(1), 25-31.
1. , F. (2021). "Mahalliy urf-odatlarining tilga ta'siri". Etno-tilshunoslik, 3(3), 50-57.